

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว่งประเทศ
(อัครนิพนธ์)

งานศิลปหัตถกรรมประเภท จักสานย่านลิเภา

“จักสานย่านลิเภา” เป็นงานหัตถกรรมจักสานประเภทหนึ่ง
ที่สานหรือถักด้วย “ย่านลิเภา”

ย่านลิเภา หรือ ลิเภา เป็นพืชตระกูลเฟิร์น หรือ เถาวัลย์
ชนิดหนึ่ง เป็นเฟิร์นที่ทอดเลื้อยพาดพันกับต้นไม้ยืนยาวได้
หลายเมตร บางชนิดเลื้อยปีนป่ายไปได้ยาวถึง 5 เมตร แต่โดย
ทั่วไปยาวราว 1-2 เมตร กระจายพันธุ์อยู่ในป่าละเมาะ ดิบชื้น ใน
เขตร้อนและกึ่งร้อนทั่วโลก จำนวนลิเภาที่ค้นพบในโลกมีอยู่
ประมาณ 34 ชนิด ส่วนในประเทศไทยมีการค้นพบอยู่
ประมาณ 7 ชนิด พบมากในป่าภาคใต้ของไทย (ภาษาท้องถิ่น
ภาคใต้เรียกเถาไม้เลื้อยว่า “ย่าน”) ลำต้นเมื่อแก่จะมีสีดำและ
เป็นมัน แหล่งที่พบย่านลิเภามาก เช่น ที่จังหวัด
นครศรีธรรมราช สตูล สงขลา ยะลา ปัตตานี นราธิวาส
 เป็นต้น

ต้นย่านลิเภา

เขียนหมากจักสานย่านลิเกา

ย่านลิเกา ถือเป็นพืชเศรษฐกิจที่ยอดเยี่ยม ด้วยเพราะว่าเป็นพืชที่มีลักษณะพิเศษ นั่นคือมีความเหนียวทนรวมถึงมีอายุการใช้งานที่ยาวนาน สามารถคงทนอยู่ได้นับเป็นร้อยปี โดยที่จจะไม่มิตัวแมลงมากัดกินเลย บรรพบุรุษไทยในอดีตจึงนำมาสานเป็นภาชนะข้าวของเครื่องใช้พื้นบ้านต่าง ๆ หลายชนิด เช่น เขียนหมาก พาน กระเป่าถือ กระเป่าหมาก หมวก ก่องใส่ยาเส้น ปั้นชา ชันดอกไม้รูปเทียน เป็นต้น เส้นลิเกาเมื่อนำมาจักสานขึ้นเป็นผลิตภัณฑ์ จึงยังทำให้ชิ้นงานดูแปลกตา มีความเป็นเอกลักษณ์แตกต่างออกไปจากชิ้นงานจักสานประเภทอื่น

ผลิตภัณฑ์ย่านลิเกา เป็นงานหัตถกรรมเครื่องจักสานพื้นบ้านที่มีเอกลักษณ์พิเศษของภาคใต้เป็นงานสืบทอดจากบรรพบุรุษหลายร้อยปีมาแล้ว สันนิษฐานว่าเริ่มทำกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาณรงค์ศรีธรรมราช ที่นิยมทำกันมากในสำนักของเจ้าพระยาเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวกันว่า เจ้าเมืองนครได้เคยนำถวายเจ้านายในกรุงเทพมหานคร แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายนักจนกระทั่ง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) ครั้งที่ดำรงตำแหน่งพระยาสุขุมนัยวิปิตสมุณฑเสภาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชได้ฟื้นฟูส่งเสริมงานจักสานย่านลิเกาเริ่มเป็นที่รู้จักในหมู่ชนชั้นสูงในกรุงเทพมหานคร และได้รับความนิยมมากในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยเพราะมีเจ้านายฝ่ายในและขุนนางชอบสั่งทำกระเป่าย่านลิเกาจากนครศรีธรรมราชกันมาก

กระเป๋าจักสานย่านลิเภา

ในสมัยโบราณนั้นภาชนะที่ชาวนครโบราณทำด้วยย่านลิเภา นั้น มีตั้งแต่กระเชอ กล่องยาเส้น พานเขียนหมาก ปันชา กล่อง ชันดอกไม้รูปเทียน และเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน แต่ปัจจุบัน มีการนำย่านลิเภา มาทำเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ เหมาะสมที่จะใช้งานตามยุคสมัย เพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น กระเป๋า และเครื่องใช้ต่าง ๆ มีการพัฒนารูปแบบทำเป็นกระเป๋าทือ หรือกระเป๋าทือที่ประกอบถมเงินหรือถมทอง จนกลายเป็นสินค้าหัตถกรรมที่เข็ดหน้าชูตาอย่างหนึ่งของชาวนครศรีธรรมราช มาจนถึงในปัจจุบันนี้

จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นจังหวัดหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นแหล่งผลิตงานหัตถกรรม “จักสานย่านลิเภา” ที่มีชื่อเสียง มีกลุ่มคนมีทักษะฝีมือในการทำงานจักสานย่านลิเภาอยู่มาก จึงมีกลุ่มจักสานย่านลิเภาเกิดขึ้นในจังหวัดนครศรีธรรมราช หลากหลายกลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มก็ล้วนสร้างสรรค์ผลงานจักสานย่านลิเภา ที่มีเอกลักษณ์และความงดงาม โดดเด่นเฉพาะกลุ่มกันไป จนทำให้เครื่องจักสานย่านลิเภา ถือเป็งานฝีมือชั้นเยี่ยมของชาวภาคใต้ที่ชาวจังหวัดนครศรีธรรมราช มีความภาคภูมิใจไม่แพ้งานเครื่องถมเมืองนครเช่นเดียวกัน เพราะความโดดเด่นนี้เองทำให้งานจักสานย่านลิเภา กลายเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นงานหัตถกรรมที่สร้างอาชีพ สร้างรายได้ ให้แก่ชาวบ้าน รวมทั้งยังส่งผลให้เศรษฐกิจของภูมิภาคดีขึ้นอีกด้วย

เอกลักษณ์ที่สะท้อนภูมิปัญญา งานจักสานย่านลิเภา

การสร้างชิ้นงานด้านหัตถกรรมจักสานนั้นจะต้องใช้ความประณีต ความละเอียดอ่อน และ ความอดทนเป็นอย่างมาก ในขั้นตอนการสาน เนื่องจากต้องค่อย ๆ ถักทอ เรียงร้อยเส้น ย่านลิเภาที่ละเอียด เส้น ๆ แม้จะใช้เวลาค่อนข้างนานในการสร้างสรรค์ผลงาน แต่ก็ได้ผลงานที่มีเอกลักษณ์คงความเป็นงานหัตถกรรม ได้อย่างน่าสนใจ ประกอบกับปัจจุบันมีการสร้างสรรค์ชิ้นงานจักสานย่านลิเภาเป็นรูปทรงต่าง ๆ ผสมผสานกับเครื่องถมเมืองนคร ทั้งถมเงิน และถมทองมีลวดลายที่วิจิตรงดงามทำให้ผลงานยิ่งมีคุณค่า มีค่ามีราคามากยิ่งขึ้น

เอกลักษณ์ของการใช้ย่านลิเภาในสมัยก่อนนั้นมีการนำ ย่านลิเภาไปใช้เป็นของใช้ประเภทต่าง ๆ เช่น ถาดใส่ผลไม้ ถาดสำหรับใส่อาหารไปวัด นำมาเป็นกล่องสำหรับใส่ยาเส้น หรือทำเป็นเขี่ยนหมากเก็บเอาไว้ใช้ในบ้าน เป็นต้น

การเลือกย่านลิเภาสำหรับใช้จักสานนั้นเป็นเอกลักษณ์ ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง โดยย่านลิเภาสำหรับใช้ในงานจักสาน นั้นมีอยู่ด้วยกัน 2 ประเภท คือ 1. ย่านลิเภาดำ มีลักษณะเส้นที่สั้นและมีสีค่อนข้างดำ 2. ย่านลิเภาน้ำตาล มีลักษณะเส้นที่ยาว การเลือกเส้นย่านลิเภาให้มีความเหมาะสมสำหรับทำงานจักสานนั้นต้องมีความเหนียวและทน ด้านในควรมีสีน้ำตาลเข้ม ด้านนอกมีสีที่เขียวเข้ม ส่วนลิเภาอ่อนนั้นจะไม่นำมาใช้ เนื่องจากมีความยืดหยุ่นน้อย เมื่อดึงเส้นลิเภาในขั้นตอนการถักหรือสานจะขาดและสีไม่สวย

กระเป๋าจักสานย่านลิเภา

กระเป๋าจักสานย่านลิเภา

ทักษะเชิงช่างที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการทำผลิตภัณฑ์ ย่านลิเภา คือ การขึ้นรูปโครงหวายให้ได้ขนาดตามรูปทรงที่ได้มีการออกแบบไว้ และต้องมีความพิถีพิถันในกรรมวิธีการเลียดเส้นหวาย และเส้นลิเภา เพื่อให้มีขนาดเล็กที่สุด เมื่อนำไปสานหรือถักแล้วรอยต่อของเส้นลิเภาที่สานจะมีความกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกันถึงจะได้ชิ้นงานที่มีความสวยงาม

อีกหนึ่งเอกลักษณ์สำคัญนั้นก็คือการสร้างสรรค์ลวดลายงานหัตถกรรมแต่ละชิ้นจะมีคุณค่า หรือมูลค่าต่างกันเล็กน้อยแตกต่างกัน ส่วนหนึ่งนั้นก็มาจากการสร้างลายบนตัวผลงานนั้น ๆ ด้วยช่างผู้สร้างสรรค์ผลงานเองนอกจากจะพัฒนาฝีมือของตัวเองแล้วยังต้องหมั่นฝึกฝน และ ใช้ความคิดสร้างสรรค์ สร้างลวดลายการสานที่แปลกใหม่ เพื่อให้งานที่ได้ออกมานั้นดูมีความทันสมัยลายที่ได้รับความนิยมในปัจจุบันล้วนเป็นลายที่ถูกสร้างและพัฒนาขึ้นมาจากลวดลายในอดีต ได้แก่ ลายพิมพ์ทอง ลายเม็ดแดง ลายเม็ดหมี่ ลายเม็ดมะยม ลายดาวกระจาย เป็นต้น

พานจักสานย่านลิเภา

จักสานย่านลิเภาในอดีต

เครื่องจักสานย่านลิเภา จัดว่าเป็นงานฝีมือชั้นเยี่ยมของชาวภาคใต้ โดยเฉพาะที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ถือเป็นแหล่งที่มีชื่อเสียง ในงานหัตถกรรมชนิดนี้มากที่สุด มีกำเนิดจากการจักสานย่านลิเภา เป็นข้าวของเครื่องใช้พื้นบ้าน ที่มีเอกลักษณ์สืบทอดจากบรรพบุรุษหลายร้อยปี มีความรู้ความสามารถที่จะให้ย่านลิเภามาจักสานเป็นเครื่องใช้ต่างๆ ได้มากมายหลายชนิด เช่น เขียนหมาก พาน กระเป๋ามาก เป็นต้น นับเป็นความงดงามอย่างมีคุณค่า ยิ่งเมื่อผ่านการจักสานอย่างประณีตด้วยความอดุสาหะและตั้งใจตั้งใจแล้ว เครื่องจักสานย่านลิเภาจะทรงความงามทัดเทียมกับงานประณีตศิลป์ประเภทอื่นๆ ที่เดียว การจักสานย่านลิเภากลายเป็นที่รู้จักของคนเมืองหลวง เมื่อเจ้านายจากหัวเมืองใต้ นำขึ้นมาถวายในราชสำนักและเผยแพร่ในหมู่เจ้านาย มาตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แล้วแพร่หลายจากนครศรีธรรมราชเข้ามาในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 2 สืบเนื่องต่อกันมาและได้รับความนิยมนิยมมากในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเจ้านายฝ่ายในและขุนนางชอบสั่งทำกระเป๋าย่านลิเภาจากนครศรีธรรมราชกันมาก

กระเป๋าจักสานย่านลิเภา

ศิลปะการประดิษฐ์ตกแต่งย่านลิเภาได้พัฒนาขึ้นในระดับสูง มีการตกแต่งกระเป๋ามากย่านลิเภาด้วยโลหะหรือวัสดุมีค่า เช่น ทองคำ นาก เงิน และ งาช้าง

ต่อมาในปี พ.ศ. 2513 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ 9 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการอนุรักษ์และพัฒนางานจักสานย่านลิเภาให้เป็นอาชีพเสริมแก่ราษฎรในเขตภาคใต้ ทรงมีพระราชดำริให้สอนการสานย่านลิเภาในโครงการศิลปาชีพ และได้ทรงแนะนำและพัฒนาฝีมือขึ้นเรื่อยๆ มีการพัฒนารูปแบบจนสวยงาม ทรงรับซื้อผลิตภัณฑ์ย่านลิเภาให้มูลนิธิศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และนำออกจำหน่าย เป็นที่นิยมอย่างมากทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และระดับประเทศ นอกจากผลิตภัณฑ์จากย่านลิเภาจะแสดงให้เห็นถึงฝีมืออันประณีต และสวยงามของช่างผู้สร้างงานแล้วนั้น ก็ยังสร้างความภูมิใจให้แก่ผู้ที่ได้ครอบครองอีกด้วย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงห่วงใยในการนำย่านลิเภามาเป็นวัตถุดิบในงานศิลปาชีพเป็นจำนวนมาก จึงพระราชทานพระราชดำริให้ราษฎรภาคใต้ปลูกย่านลิเภาคินธรรมชาติ เพื่ออนุรักษ์ย่านลิเภาไม่ให้อพยพพันธุ์ เมื่อเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่ทักษิณราชินีเวสต์ เพื่อเยี่ยมราษฎร ก็เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพื้นที่ที่ย่านลิเภาขึ้นเองตามธรรมชาติ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 งานหัตถกรรมย่านลิเภาถูกพัฒนาจนกลายเป็นที่นิยม และเป็นที่ยอมรับในกลุ่มคนชั้นสูงเรื่อยๆ

ย่านลิเภาที่มีความคล้ายคลึงกับแก้ววาลีย์ จะมีความเหนียว ทนทาน และมีอายุการใช้งานเป็นร้อยๆ ปี ดังเช่นการขุดพบเครื่องจักสานย่านลิเภาเป็นจำนวนมากในแถบเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งงานที่พบทุกชิ้นยังอยู่ในสภาพดี มีความคงทนมากกว่าการใช้ผักตบชวา หรือหวาย

ต้นย่านลิเภาเขา

ต้นย่านลิเภาหยอง

ย่านลิเภาเป็นพืชล้มลุกในตระกูลเฟิร์น แบ่งได้เป็น 3 ชนิด

ย่านลิเภาเขา คล้ายกับต้นหวาย ลำต้นใหญ่ มักใช้มัด
สิ่งของ

ย่านลิเภาหยอง ใบหยิก ลำต้นเล็ก ไม่นิยมนำมาแปรรูป

ย่านลิเภาที่ขึ้นอยู่ตามป่าละเมาะหรือชายป่า ลำต้น
เรียวงาม เปลือกเหนียวมี 2 แบบ คือ ลำต้นสีดำ

และลำต้นสีน้ำตาล โดยทั่วไปลำต้นสีน้ำตาลจะมีความ
ยาวและลำต้นที่โตกว่า และจะมีคุณสมบัติที่เหนียวกว่า

การปอกย่านลิเภา

การชักเสียดย่านลิเภา

การเตรียมย่านลิเภา

การปอก เพื่อเอาเปลือกมาทำย่านลิเภา
การชักเสียด เพื่อให้ได้ขนาดย่านลิเภาที่เท่ากัน
การชุต เพื่อให้ย่านลิเภามีความมันและเหนียว
การสาน นำไปช้ดกับโครงเพื่อขึ้นลาย

ย่านลิเภาน้ำตาล

ย่านลิเภาดำ

วัสดุ อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำ เครื่องจักสานย่านลิเภา

ลิเภา มี 2 ชนิด คือ สีน้ำตาลและสีดำ
ลาน มีสีขาวย้ประกอบในการทำลวดลาย
หวาย ใช้ประกอบเป็นหูหิ้วหรือขอบโครง
ไม้ไผ่ ใช้ทำซี่กระเป่า ซึ่งจะใช้เป็นเส้นยึดให้เกิด
ลวดลาย

ไม้เนื้ออ่อน ใช้ขึ้นรูปทรงกระเป่าหรือผลิตภัณฑ์
มีด ใช้ในการขุดเส้นลิเภาเพื่อให้ได้ตามความต้องการ
เหล็กแหลมหรือเข็ม ใช้เจาะรูที่โครงกระเป่าเพื่อเสียบ
ไม้ไผ่ และช่วยในการจัดลาย

แผ่นโลหะเจาะรู ใช้ในการขุดเกลลาให้ย่านลิเภาและ
ไม้ไผ่ที่ใช้ในการทำผลิตภัณฑ์ มีขนาดเท่ากัน

ปลอกนิ้ว ทำด้วยผ้าหนาๆ ใช้สวมนิ้วเวลาขุดย่านลิเภา
กาวลาเท็กซ์ ใช้ทำสันลิเภาให้ยึดติดกับโครงแบบที่จะทำ
หรือใช้ยึดส่วนประกอบของกระเป่า

น้ำยาเคลือบเงา ใช้ในการเคลือบเงาผลิตภัณฑ์ให้ลาย
เด่นชัดและคงทนมากขึ้น

หวาย

เหล็กแหลม

มีด

การชักเสียด

การตัดโครง

ขั้นตอนการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ จักสาน ย่านลิเภา

ย่านลิเภาถูกนำมาดัดแปลงเป็นผลิตภัณฑ์ในรูปแบบต่าง ๆ ด้วยคุณสมบัติของย่านลิเภาที่มีลำต้นเหนียว และทนทาน จึงนำมาสานเป็นภาชนะเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น กระจเป่าถ้อ เขียนหมาก กระจเป่าหนีบ หมวก ตะกร้า เป็นต้น ซึ่งกว่าเราจะได้อผลิตภัณฑ์จักสานย่านลิเภาแต่ละชิ้นนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายเลย เพราะต้องใช้ความอดทน บวกกับทักษะฝีมือ ถือเป็นงานหัตถกรรมที่ยุ่ยากซับซ้อนไม่แพ้งานหัตถกรรมชนิดอื่น ๆ เลย

โดยต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมย่านลิเภา ด้วยการนำเส้นย่านลิเภาใหญ่ ไปลอกหรือปอกเปลือกออก นำย่านลิเภา มาผึ่งลมให้แห้ง ก่อนนำมาแบ่งด้วยวิธีการฉีกเป็นเส้น ตามขนาดที่จะใช้งาน ซึ่งลิเภาที่นำมาใช้จักสานเป็นผลิตภัณฑ์นั้น มีอยู่ด้วยกัน 2 ชนิด คือ ย่านลิเภาสีดำ และย่านลิเภาสีน้ำตาล เมื่อฉีกเสร็จแล้วนำไปแช่น้ำให้ชุ่ม และ นำกลับขึ้นมาสักให้เป็นฝอย ๆ จากนั้นเจาะรูฝากระป๋องนม หรือสังกะสีชนิดหนา เป็นต้น นำมาเจาะรูให้ได้ขนาดต่าง ๆ ตามที่ต้องการ ประมาณ 5 รู ให้มีขนาดจากช่องใหญ่ไปยังช่องเล็กที่สุด นำย่านลิเภาที่เป็นเส้นมารูดที่ละช่องจนถึงช่องเล็กสุด ชักรูดไปมาจนกระทั่งได้เส้นบางตามต้องการ วิธีนี้เรียกว่า “การชักเสียด” จนกระทั่งได้เส้นจักตอกโตตามขนาดที่ต้องการ การเหลาเส้นจักตอกโดยวิธีชักเสียด จะทำให้ตอกมีขนาดเท่ากันตลอดทั้งเส้น ผิวตอก

จะเรียบลื่นสวยงาม และสามารถทำได้ทีละมาก ๆ เพื่อความสะดวกในการนำไปใช้ และสามารถทำได้รวดเร็วด้วย การชักเสียดนิยมใช้ทำเส้นจักตอกขนาดเล็กที่เหลาด้วยมีดพร้าได้ลำบาก วัสดุที่ใช้เหลาแบบชักเสียดจึงต้องอ่อนตัวและเหนียวทน เช่น หวาย คลุ้มและย่านลิเภา มิเช่นนั้นจะขาดได้ง่าย การจะให้ผลิตภัณฑ์ลิเภาประณีตสวยงามมากเพียงใด จึงต้องพิถีพิถันตั้งแต่ขั้นเตรียมวัสดุ ในส่วนของย่านลิเภาที่ยังไม่ได้ใช้ให้เก็บใส่ถุงพลาสติกแช่ตู้เย็นเอาไว้เพื่อกักเก็บความชื้น เมื่อนำออกมาใช้จะทำให้สานได้ง่ายกว่าเส้นลิเภาที่แห้ง

เมื่อผ่านขั้นตอนแรกจะถึงขั้นตอนการตัดโครง สำหรับการขึ้นโครงผลิตภัณฑ์จักสานย่านลิเภาต้องเริ่มด้วยการสานส่วนฐานของผลิตภัณฑ์เป็นอันดับแรกด้วยวิธีการตัดให้เป็นรูปทรงที่ช่างต้องการ อาจเลือกรูปแบบการตัดหวาย เป็นรูปทรงกลม รูปทรงรี รูปทรงเหลี่ยม เป็นต้น

ส่วนการเลือกเส้นหวายสำหรับทำโครงนั้นจะต้องเลือกตัดตามความยาวให้ได้ขนาดกับผลิตภัณฑ์ที่ต้องการทำ ต้องมีความพิถีพิถันในการตัดเลือกเส้นหวายให้ได้ขนาดแล้วจึงนำมาชักเสียดหวายจนได้เป็นขนาดที่พอเหมาะสำหรับการสาน เมื่อเสียดหวายเสร็จแล้วจึงนำมาตัดให้ได้ขนาดตามผลิตภัณฑ์ที่ได้ออกแบบไว้ต่อไป จากนั้นจึงใช้เข็มเจาะนำที่หวายให้เป็นรูแล้วใช้ย่านลิเภาสอดตามเข้าไปเพื่อสานประกอบเป็นกันของผลิตภัณฑ์โดยคำนึงถึงส่วนมุมโค้งงอของผลิตภัณฑ์ต้องสานย่านลิเภาให้มีความละเอียดเพิ่มมากขึ้น

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว่งประเทศ
(จังหวัดขอนแก่น)

การสานลาย

การสานลาย

ขั้นตอนการสานลาย การสานย่านลิเภานั้นมีวิธีการสานอยู่ 2 รูปแบบด้วยกัน คือ การสานแบบโปร่ง (หรือแบบขดขึ้นรูป) ต้องขึ้นโครงด้วยไม้ไผ่ หรือ ไม้เนื้ออ่อน สานเส้นลิเภาด้วยวิธีการขดลายคล้ายกับวิธีการสานเสื่อ ส่วนอีกรูปแบบหนึ่งคือวิธีการสานแบบทึบ เริ่มสานจากก้นของภาชนะหรือเครื่องใช้นั้น โดยใช้หวายขดขึ้นรูปในการขึ้นโครงเป็นวงกลมแบบกันหอย ในการสานจะต้องใช้เบ้าเป็นเครื่องกำหนดรูปทรง เวียนขึ้นไปตามเบ้าที่ใช้เป็นแบบ ตัวบ้านิยมทำด้วยไม้เนื้ออ่อน มีรูปทรงแตกต่างกัน เช่น ทรงกลม ทรงรี รูปไข่ ทรงสี่เหลี่ยม ทรงหกเหลี่ยม และทรงหลังเต่า หากช่างต้องการสานให้มีรูปทรงอย่างใด ก็ใช้เบ้ารูปทรงนั้นมาเป็นแบบแล้วสานขึ้นรูปตามเบ้านั้น

แล้วใช้เข็มเจาะนำแล้วสานต่อเส้นลิเภาที่ละเส้นด้วยวิธีการถักเส้นลิเภาซึ่งถือเป็นขั้นตอนที่ถูกต้องอาศัยความละเอียดของช่างในการถัก หากต้องการให้มีลายบนผลิตภัณฑ์ต้องใช้ย่านลิเภาสานสลับด้านกันเป็นลวดลายต่างๆ ซึ่งย่านลิเภาที่มีสีที่ต่างกัน คือ ด้านในสีน้ำตาล ด้านนอกมีสีเขียวสามารถใช้ถักสลับกันได้ทั้ง 2 สี แล้วแต่จะให้เป็ลลวดลายอย่างไร หรือ อาจใช้ใบลาน และ เส้นย่านลิเภาดำ สานแต่งเสริมในส่วนของการสร้างลวดลายได้เช่นกัน ลวดลายในผลิตภัณฑ์จักสานย่านลิเภา เช่น ลายดอกสี่เหลี่ยม ลายสองลายตาสับประด ลายลูกแก้ว ลายคชกริช ลายพิมพ์ทอง ลายเม็ดแตง ลายมัดหมี่ ลายเม็ดมะยม ลายดาวกระจาย เป็นต้น

บุผ้าตกแต่ง

ขั้นตอนการเคลือบชักเงา เมื่อसानย่านลิเกาขึ้นเป็นผลิตภัณฑ์ได้ตามต้องการแล้ว จะต้องขัดผิวด้วยกระดาษทราย และเก็บหรือแต่งส่วนที่ไม่ค่อยเรียบร้อยออกเสียก่อน จากนั้นจึงใช้น้ำยาเคลือบผิวหรือชักเงาทาเพื่อเคลือบรักษาเนื้อผิวของผลิตภัณฑ์จักสานจากย่านลิเกาให้มีความคงทนเพิ่มความมันวาวดูโดดเด่น (สมัยโบราณนิยมทาน้ำมันยางใสป้องกันมอดและแมลงบางชนิดกัดกิน) ก่อนนำไปบุผ้า หรือประกอบ

ประดับตกแต่งด้วยเครื่องเงิน

เครื่องถมเพื่อเพิ่มมูลค่าให้แก่ชิ้นงาน

ขั้นตอนการประดับตกแต่ง โดยเมื่อผ่านขั้นตอนการเคลือบชักเงาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จึงเป็นขั้นตอนสุดท้ายด้วยการประดับตกแต่งด้วยการประดิษฐ์กรอบหรือขอบหุ้มด้วยถมเงิน และถมทองเพื่อให้ดูสวยงามและมีคุณค่าเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะกระเป๋าถือของสุภาพสตรี นิยมนำถมทองมาหุ้มประดับเป็นหูหิ้ว ซึ่งนับเป็นพัฒนาการอีกระดับหนึ่งของขั้นประดับตกแต่งผลิตภัณฑ์ย่านลิเกา

วัตถุดิบในการผลิตงานจักสานย่านลิเกานั้น ย้อนไปเมื่อสมัย 20-30 ปี สามารถหาวัตถุดิบได้ตามท้องถิ่นแต่ในปัจจุบันนี้ย่านลิเกานั้นหายากขึ้น เนื่องจากย่านลิเกาเมื่อตัดไปแล้วต้องใช้เวลาประมาณ 6 เดือนถึงจะสามารถตัดได้ใหม่ทำให้ย่านลิเกามีมูลค่าสูงส่งผลให้ผลิตภัณฑ์ที่มีมูลค่าที่สูงขึ้นราคาของย่านลิเกานั้นก็มีความแตกต่างกัน โดยย่านลิเกาสีน้ำตาลจะมีราคาสูงกว่าย่านลิเกาที่มีสีดำ เนื่องจากเส้นที่ได้มีความเล็ก และ สั้นกว่า

เมื่อเข้าหน้าร้อนย่านลิเกาจะขาดแคลนต้องมีการหาซื้อและกักตุนเอาไว้ก่อน โดยต้องทำการเก็บรักษาย่านลิเกาไว้เป็นอย่างดี โดยจะต้องเก็บย่านลิเกาเอาไว้ในที่ร่ม ไม่โดนแดดจะทำให้ย่านลิเกามีสีที่สดและสวยงามอยู่เสมอ สีที่สวยงามของย่านลิเกานั้น สีด้านในนั้นจะต้องมีสีน้ำตาลเข้ม ส่วนด้านนอกจะต้องเป็นสีเขียวย้ำ เวลานำไปสานจะต้องสานสลับกันทั้งสองด้าน คือด้านนอกสีเขียวย้ำ และ ด้านในสีน้ำตาล สานสลับกันไปแล้วแต่จะให้เป็นอย่างใดแบบไหน

การสืบสานและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น

งานหัตถกรรมจักสานย่านลิเภานอกจากจะงดงามด้วยลวดลายต่างๆ ของการจักสาน ที่ผู้จักสานได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และ ฝีมืออันประณีตสร้างงานออกมาได้อย่างสวยงามแล้วนั้น ยังมีความงดงามจากสีผิวธรรมชาติของย่านลิเภา และ สีผิวของตอกเส้นที่ทำจากไม้ไผ่ หรือไม้ลึงโร ทำให้เกิดสีที่สลับกันงดงาม ในบางชิ้นงานอาจมีการเสริมส่วนประกอบด้วยเครื่องถมเงินหรือเครื่องถมทอง เพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่า ความงาม และ คุณค่าของผลิตภัณฑ์จักสานย่านลิเภาให้สูงขึ้น

ผู้ที่ทำงานด้านหัตถกรรมนั้นสิ่งสำคัญเลยคือต้องมีใจรัก เพราะใน 1 วันจะสามารถผลิตชิ้นงานออกมาได้ไม่มาก แม้ต้นทุนจะน้อยแต่การสร้างงานต้องใช้ระยะเวลาในการทำมาก ตะกร้า 1 ใบ ใช้เวลาทำ 15-20 วันโดยประมาณ หากเป็นกระเป๋าใบเล็กๆ ก็จะสามารถทำได้ประมาณ 2 ใบ รวมแล้วในระยะเวลา 1 เดือนสามารถผลิตงานได้ 1-2 ชิ้นเท่านั้น จะเห็นว่าการสร้างผลิตภัณฑ์นั้นค่อนข้างจะใช้เวลาาน แต่เมื่อเทียบกับมูลค่าที่ได้รับกลับมานั้นก็นับว่าคุ้มค่าต่อเวลาที่เสียไปเป็นอย่างมาก

จากการสร้างงานที่มีเสน่ห์และทรงคุณค่า บวกกับความทนทานของย่านลิเภาถูกนำมาประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้นานาชนิดที่มีรูปทรง และลวดลายอันหลากหลาย ประกอบกับทักษะอันชำนาญของช่างหัตถกรรม ทางศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหวางประเทศ (องค์กรมมหาชน) จึงเห็นควรให้มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากย่านลิเภาให้มีความหลากหลาย เพื่อเป็นการขยายฐานผู้ใช้ไปสู่กลุ่มคนยุคใหม่ที่มีความนิยมในงานหัตถกรรมที่ดูหรูหราทันสมัย และ แสดงออกถึงความเป็นอัตลักษณ์ของความเป็นไทย โดยเน้นในกลุ่มของผลิตภัณฑ์ประเภทกระเป๋าและเครื่องประดับ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับการแต่งกายในแนวสากล

เมื่อเกิดความนิยม ทำให้เกิดการผลิตงานหัตถกรรมมากขึ้น แต่ด้วยจำนวนช่างฝีมือที่น้อยลงทำให้การสร้างงานนั้นไม่เป็นไปตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ จึงได้มีการร่วมมือกันระหว่างสมาชิกผู้ผลิตเครื่องจักสานย่านลิเภาภายในชุมชน ก่อตั้งกลุ่มสตรีสหกรณ์จักสานย่านลิเภาบ้านนาเคียน ในปี พ.ศ. 2534 เพื่อเป็นการเสริมสร้างศักยภาพให้สมาชิกสามารถผลิตชิ้นงานจักสานย่านลิเภาที่มีคุณค่าออกมาได้ ด้วยวิธีการจัดสรร และ แบ่งหน้าที่ให้แก่สมาชิกแต่ละคนภายในกลุ่ม รวมทั้งการประสานงานกับช่างที่ทำเครื่องถม ช่างบุผ้า เกิดการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายสร้างรายได้หมุนเวียนให้แก่สมาชิกภายในชุมชน

กระเป๋าจักสานย่านลิเภา (ลายประยุกต์)

เมื่อเกิดการสร้างงานที่มากขึ้น ตลาดการส่งออกก็มีการขยายฐานเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน สินค้าหัตถกรรมที่ขายในประเทศโดยทั่วไปจะมีหลายระดับคุณภาพ ความประณีตและราคาที่แตกต่างกัน เพื่อให้ผู้บริโภคในแต่ละกลุ่มได้เกิดการเลือกสรรตามวัตถุประสงค์ของการใช้สอย เนื่องจากความต้องการของผู้บริโภคในแต่ละกลุ่มนั้นไม่เหมือนกัน เช่น กลุ่มผู้บริโภคที่เป็นนักสะสม จะมีความต้องการงานหัตถกรรมที่มีความแปลกสวยงาม ฝีมือการผลิตที่ประณีต ในขณะที่กลุ่มผู้บริโภคที่มีความต้องการจะซื้อเพื่อนำไปใช้สอย อาจต้องการชิ้นงานที่มีความคงทน แข็งแรง ความประณีตสวยงามน้อยกว่ากลุ่มนักสะสม โดยเน้นราคาที่ไม่สูงจนเกินไป ส่วนกลุ่มนักท่องเที่ยว ชาวต่างชาติทั่วไปอาจจะไม่ค่อยพิถีพิถันเกี่ยวกับความประณีตและรูปแบบการผลิตมากนัก เพราะจุดประสงค์ในการซื้อผลิตภัณฑ์นั้นไปก็เพราะต้องการซื้อเพื่อเป็นของที่ระลึกสำหรับการมาเยือนและเป็นของฝากแก่ผู้ใกล้ชิด

แม้งานหัตถกรรมย่านลิเภาจะเป็นที่ต้องการของกลุ่มคนเป็นอย่างมาก เพราะลวดลายที่โดดเด่น แต่ก็มีกลุ่มคนอีกไม่น้อยที่ไม่สามารถเป็นเจ้าของงานจักสานย่านลิเภานี้ได้ เนื่องจากผลิตภัณฑ์แต่ละชิ้นมีราคาปานกลาง และ ค่อนข้างสูง จึงได้มีการผลิตงานจักสานย่านลิเภาที่มีขนาดเล็กเพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึก ในราคาย่อมเยา

งานหัตถกรรมจักสานย่านลิเภา เป็นการทำให้หัตถกรรมที่มีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน หากแต่ไม่ได้มีการถ่ายทอดความรู้นี้ให้กับคนรุ่นหลัง งานหัตถกรรมนี้ก็คงจะเลือนหายไป ปัจจุบันได้เริ่มมีการถ่ายทอดความรู้การทำผลิตภัณฑ์จากย่านลิเภาให้แก่เยาวชนภายในท้องถิ่นเพื่อให้สืบทอดภูมิปัญญา

งานหัตถกรรมแขนงนี้ให้คงอยู่ และเป็นการปลูกฝังให้เด็กๆ รู้จักคุณค่าของงานหัตถกรรมไทย ที่โรงเรียนวัดถ้ำกุด ตำบลนาเคียนได้มีการสอนเด็กๆ ตั้งแต่ 10-15 ปี ได้เรียนรู้ขั้นตอนการจักสานย่านลิเภา จนสามารถผลิตชิ้นเป็นชิ้นงานจริงได้

ความภาคภูมิใจของช่างผู้สร้างงานหัตถกรรมจักสานย่านลิเภา นั่นก็คือการได้สร้างงานจักสานย่านลิเภาออกมาได้อย่างสวยงาม มีคุณค่า และสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ผู้ที่ได้ครอบครอง รวมถึงการได้ถ่ายทอดความรู้ และฝีมือด้านการจักสานสู่รุ่นลูกหลาน รุ่นคนรุ่นหลังได้มีการรักษาและสืบสานต่อไป ให้งานหัตถศิลป์อันทรงคุณค่าของไทย อยู่คู่กับประเทศของเราไปอีกนานแสนนาน

ตระกร้าจักสานย่านลิเภา

แหล่งที่มาข้อมูล และเอกสารที่ใช้ในการอ้างอิงการจัดทำข้อมูล
สัมภาษณ์คุณสุเจินจิต ทองเสถียร , www.museumthailand.com ,
www.culture55520089.wordpress.com , www.otoptoday.com